

JAHON TILSHUNOSLIGIDA TERMINOLOGIYANING AHAMIYATI

Mirzayeva Dilshoda Ikromjonovna

(f.f.f.d.)

Qosimova Feruza Xursanali qizi

(f.f.f.d.), ilmiy rahbar

Kodirova Muyassar Akmalidinovna

FarDU chet tillari fakulteti 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada terminologiyaning kontekst va maxsus matnlarni tushunishda muhim rol o'ynashi, texnik va ilmiy kontekstlarning murakkab terminologik tafsilotlarini anglash hujjatning asosiy xabari nima ekanligini tushunishga yordam berishi va terminologiya ixtisoslashgan matn birliklari hamda butun kontekst o'rtasidagi o'zaro ta'sirni anglashga yordam berishi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: umumiy terminologiya, texnik matn, kognitiv faoliyat, paradigmatic va sintagmatic tuzilish, konseptual ma'no.

Fan va texnologiyaga alohida e'tibor qaratilayotgan bugungi jamiyatda maxsus bilim tushunchalarini nomlash, tuzilishi, tavsiflash va tarjima qilish usullari terminologiyani yoki maxsus bilim tushunchalarini belgilashni diqqat markaziga qo'ydi. Ilmiy va texnik matnlardagi ma'lumotlar atamalar yoki maxsus bilim birliklari bilan kodlangan bo'lib, ular murakkabroq bilim tuzilmalariga kirish nuqtasidir. Matndagi ma'lumotlar asosida aniq va bilvosita mavjud bo'lgan va kodlangan maxsus bilimlarni ifodalovchi butun kontseptual sohalar yotadi. Ixtisoslashgan matnni yaratish uchun tarjimonlar va texnik yozuvchilar kontseptual sohada tilni, uzatilishi kerak bo'lgan tarkibni mukammal bilishlari kerak. Ixtisoslashgan til matnini tarjima qilish uchun tarjimonlar individual atamalar darajasidagi yozishmalardan tashqariga chiqishlari va butun bilim tuzilmalariga tillararo havolalarni o'rnatishlari kerak. Shundagina ular o'sha tilda ekvivalent matn yaratish uchun zarur bo'lgan tushunish darajasiga erisha oladilar. Tarjimon yoki texnik yozuvchi ilmiy yoki texnik matnni tarjima qilish yoki yozish uchun ixtisoslashgan domen haqida qanchalik bilishi kerakligi haqida juda ko'p bahs-munozaralar mavjud. Ba'zi odamlar hatto bunday matnlarni faqat o'sha soha mutaxassislari tarjima qilishi yoki yozishi kerak deb

o'ylashadi, chunki ularning fikriga ko'ra, nomutaxassislar kerakli bilim va ma'lumotlarga ega bo'lmaydilar.

Terminologik birliklar va ularning mos kelishi paradigmatic va sintagmatic tuzilishga ega. Boshqacha qilib aytganda, atamalar nafaqat maxsus tushunchalarni ifodalaydi, balki umumiy tilda sintaksis va so'z birikmalariga ham ega. Shu ma'noda, atamaviy mosliklarni bilish ko'pincha yetarli emas, chunki bunday birliklar kontekstga kiritilganda matnning barcha darajadagi ma'nosiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu bilan birga, shuni ham aytish kerakki, lingvistik bilimning o'zi ixtisoslashgan bilim sohasida maqbul matn yaratish uchun yetarli kafolat emas. Tarjimon yoki texnik yozuvchi ham matnda nazarda tutilgan kontseptual obyektlarning turlarini, ular ishtirok etayotgan voqealarni va ularning o'zaro bog'liqligini bilishi kerak. Bu shuni anglatadiki, ixtisoslashtirilgan matnlarni yozuvchilar va tarjimonlar ham terminolog bo'lishlari va bilimlarni egallash vositasi sifatida terminologik boshqaruvni amalga oshirishga qodir bo'lishlari kerak. Bu terminologiyani tushunish va maxsus bilimlarni ifodalash muvaffaqiyatli ilmiy va texnik matn yaratish va tarjima qilishning asosiy omili bo'lishining sabablaridan biridir.

Terminologiya o'rganish intizomi sifatida nisbatan yangi. Darhaqiqat, u ixtisoslashgan muloqot va tarjimani osonlashtirish, shuningdek, turli til jamoalariga mansub va o'xshash bilim darajasiga ega bo'lgan matn foydalanuvchilari o'rtasida bilimlarni uzatishga bo'lgan ehtiyoj ortib borayotganligi sababli paydo bo'ldi. Ushbu sohadagi nazariy takliflar asosan amaliyotga asoslangan bo'lib, lug'atlar, maxsus lug'atlar, shuningdek, terminologik va tarjima resurslarini ishlab chiqishga qaratilgan. Aynan shu sababli, atamashunoslik bir muncha vaqtdan beri maxsus bilimlarni ifodalash, toifalarni tashkil etish va tavsiflash, shuningdek, bir yoki turli xil tillardagi terminologik birliklarning semantik va sintaktik xatti-harakatlarini hisobga olishga qodir bo'lgan nazariyani izlovchi fan bo'lib kelgan. Yillar davomida nazariy tamoyillar to'plamiga bo'lgan bu izlanish terminologlarni o'zlariga, jumladan, terminologiyani falsafa, sotsiologiya, kognitiv fan yoki tilshunoslikning bir tarmog'i sifatida ko'rib chiqish kerakmi, degan savolga olib keldi. Terminologiya ularning birortasi yoki barchasidan kelib chiqishi mumkin deyish o'rniga, biz terminologiya mohiyatan lingvistik va kognitiv faoliyat degan pozitsiyani egallaymiz. Shu ma'noda atamalar maxsus bilim matnlari doirasida kontseptual ma'noni bildiruvchi lisoniy birliklardir. Terminlarning mohiyatini tushunishda ma'noni uzatish jarayoni ular belgilagan tushuncha yoki tushunchalar kabi muhimdir. Shunday qilib, terminologik birliklar lingvistik tahlilga tortiladi. Tahlilning ushbu turi bir necha usulda amalga oshirilishi mumkinligi sababli, o'rganish obyektiga eng mos keladigan lingvistik yondashuvni tanlash kerak. Bunday yondashuv leksik markazlashtirilgan va foydalanishga asoslangan bo'lishi kerak. Shuningdek, u asosiy e'tiborni ma'no va kontseptual

vakillikka qaratishi kerak. Ko‘rinib turibdiki, kognitiv lingvistikaga asoslangan nazariy yondashuvlar ham shunday. Ilgari Terminologiya va Tilshunoslik asosan bir-birini e‘tiborsiz qoldirgan. Terminologiya o‘zining dastlabki bosqichida o‘zining boshqa bilim sohalaridan mustaqilligini ta‘minlashdan va butunlay avtonom intizom yaratishdan manfaatdor edi. Bu maqsad terminologlarni terminologiya va leksikologiya o‘rtasidagi farqlarni ta‘kidlash uchun hatto atamalar so‘z emasligini tasdiqlash uchun juda ko‘p harakat qilishlariga olib keldi. Parallel tarzda, tilshunoslik nazariyasi terminologiyani ko‘p jihatdan e‘tiborsiz qoldirdi, ehtimol ixtisoslashgan til umumiy tilning maxsus holati sifatida ko‘rib chiqilganligi sababli. Shunday qilib, u jiddiy o‘rganishga loyiq emas edi, chunki umumiy tilga tegishli har qanday narsa maxsus tilga ham tegishli deb taxmin qilingan.

Terminologiya nazariyalarini retseptiv yoki tavsiflovchi deb tasniflash mumkin. Ko‘rinib turibdiki, keyinchalik umumiy terminologiya nazariyasiga munosabatda paydo bo‘lgan nazariyalar tavsiflangan bo‘lib, ular maxsus bilim birliklarining ijtimoiy, kommunikativ va kognitiv jihatlariga e‘tibor qaratganligi sababli kognitiv lingvistikaning tamoyillarini kiritish tendentsiyasi ortib bormoqda. Ular taqdim etayotgan qarashlar yanada realdir, chunki ular atamalarni matnlarda qanday paydo bo‘lsa va o‘zini qanday tutsa, shunday qilib tahlil qiladilar. Aytish mumkinki, bu yangi nazariyalar terminologiyadagi kognitiv siljishning vakili. Terminologiya fan sifatida 1930-yillarda bo‘lajak texnik lug‘atlar uchun namuna hisoblangan *The Machine Tool*, Asosiy tushunchalarning tillararo lug‘ati muallifi Eugen Wüster bilan boshlangan. Ushbu ko‘p jildli ish umumiy terminologiya nazariyasiga ilhom berdi va ilmiy tilni standartlashtirish maqsadida terminologik ma‘lumotlarni to‘plash va tavsiflashning dastlabki tamoyillarini belgilab berdi. “Umumiy terminologiya nazariyasi” keyinchalik Vena shahrida Viisterning vorislari tomonidan ishlab chiqilib, uning g‘oyalarini izohlab, ishini davom ettirdi. Garchi ko‘p yillar davomida umumiy terminologiya nazariyasi terminologik ma‘lumotlarni yig‘ishning yagona tamoyillari va usullarini taklif qilgan bo‘lsa-da, uning terminologik birliklarning semantikasiga qarashi maxsus bilim tushunchalarining ko‘p o‘lchovli xususiyatiga yo‘l qo‘ymasdan, ularning bir xil cheklangan ifodasini prognoz qildi. Terminologiya yarim mustaqil maqomga ega bo‘lish uchun kurashar ekan, maxsus tilni umumiy tildan ajratish va atamalarni so‘zlardan farqlash uchun katta kuch sarflandi. Farqlarga bunday keskin urg‘u ko‘pincha atamalar umuman til emas, balki real dunyodagi tushunchalarga ishora qiluvchi mavhum belgilar degan fikrni bildirgandek tuyulardi. Biz terminologiyaning vazifasi tushunchalar nomlarini yaratish va standartlashtirishdan iborat deb hisoblardik, sintaksis terminologiya doirasiga kirmaydi. Umumiy terminologiya nazariyasi terminologiyani faqat sinxron deb hisobladi va shuning uchun atamalarning diaxronik o‘lchamiga e‘tibor bermadi.

Biroq, 1990-yillar terminologiyani kengroq ijtimoiy, kommunikativ va lingvistik kontekstga integratsiyalashuviga yo‘l ochgan yangi taklif va g‘oyalarni keltirdi. L’Homme, Heid va Sagerga ko‘ra (2003), sotsioterminologiya (Boulanger 1991; Guespin 1991; Gaudin 1993, 2003), atamalarning kommunikativ nazariyasi (Cabré 2000a, 2000b, 2001a, 2001b, 2003; Cabré va boshqalar. 1998), va Sotsiokognitiv terminologiya (Temmerman 1997, 2000, 2001, 2006) bunday yondashuvlarga misol bo‘la oladi.

1990-yillarning boshlarida ijtimoiy terminologiya va kommunikativ terminologiya nazariyasi umumiy atamashunoslik nazariyasining gegemonligiga munosabat sifatida ufqda paydo bo‘ldi. Ikkala nazariya ham atamalarning kommunikativ kontekstda qanday qo‘llanilishiga asos bo‘lganligi sababli terminologiyaning yanada real ko‘rinishini taqdim etadi. Ular real nutqdagi terminologik birliklarni tavsiflaydi va matnlarning har xil turlarini yuzaga keltiradigan sotsiologik va nutq sharoitlarini tahlil qiladi.

Sotsioterminologiya, Gaudin tomonidan taklif qilinganidek (1993), Terminologiya nazariyasiga sotsiolingvistik tamoyillarni qo‘llab-quvvatlaydi va turli xil foydalanish kontekstlarining buzilishiga qarshi atama variantlarini aniqlash orqali terminologik o‘zgarishlarni hisobga oladi. O‘zgaruvchanlik parametrlari ijtimoiy va etnik mezonlarga asoslanadi, bunda mutaxassislar va mutaxassislar o‘rtasidagi muloqot bir xil tushuncha uchun turli xil atamalarni va bir xil atama uchun bir nechta tushunchalarni ishlab chiqishi mumkin. Pihkala (2001) ta’kidlashicha, sotsial terminologik yondashuv ixtisoslashgan til muloqotining ijtimoiy va situatsion jihatlariga e’tibor qaratadi, bu esa ekspert muloqotiga ta’sir qilishi va atamalarning o‘zgarishiga olib kelishi mumkin. Ijtimoiy terminologlarning fikriga ko‘ra, standartlashtirish - bu ancha mushkul, chunki til doimiy ravishda o‘zgarib turadi. Ko‘p ma’nodlilik va sinonimiya terminologiya va ixtisoslashtirilgan matnlarda muqarrar bo‘lib, bir atama o‘rniga boshqa atamaning qo‘llanishi foydalanuvchilar guruhining bilimi, ijtimoiy va kasbiy mavqeini, shuningdek, kommunikativ o‘zaro ta’sir ishtirokchilari o‘rtasidagi kuch munosabatlarini aks ettirishi mumkin. So‘nggi o‘n yil ichida tilshunoslik nazariyasi kognitiv siljishlarni boshdan kechirayotganga o‘xshaydi, bu esa uni tilning kontseptual tarmog‘iga tobora ko‘proq e’tibor qaratishiga olib keldi. Lingvistik shaklni ma’nodan ajratish mumkin emasligi tilshunoslarni sintaksis va semantika o‘rtasidagi interfeysni o‘rganishga olib keldi (Faber va Mairal Us n 1999). Bu tendensiya terminologiya sohasida ham mavjud. Kognitiv asosli terminologiya nazariyalari, garchi ba’zi jihatlari bilan atamashunoslikning kommunikativ nazariyasiga o‘xshash bo‘lsa ham, ulardan farq qiladi. Bu tasodif emas, bunday nazariyalar asosan Tarjima kontekstida vujudga kelgan. Ular matn va nutq atamalariga ham e’tibor qaratishlariga qaramay, ular toifalar tuzilishi va kontseptsiya tavsifi

bo'yicha kognitiv lingvistika va psixologiya fanlaridan asoslarni birlashtirishga harakat qiladilar.

XULOSA

Darhaqiqat, terminologiyadan foydalanish faqat mutaxassislariga tegishli emas va atamashunoslik nafaqat terminologlar, tarjimonlar va tilshunoslariga kerak. Biroq, bizga kerak bo'lgan bilim turi bizning kasbiy faoliyatimizga va o'qish motivlariga bog'liq. Ularning turli xil ma'lumotlarga ega bo'lgan turli guruhlariga mo'ljallangan turli xil materiallarni taklif qilish qobiliyati biz e'tiborga olishimiz kerak bo'lgan eng muhim xususiyatlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Kosimova, F. K., & Abdukhmidova, O. R. (2019). LINGUOCULTUROLOGICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "PREGNANCY" IN UZBEK AND ENGLISH. In *ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ОБЛАСТИ РАЗВИТИЯ НАУКИ И ТЕХНОЛОГИЙ* (pp. 10-11).
2. A'zamjonovna, Y. S., & Akmalidinovna, K. M. (2023). Sources of Technical Terminology. *INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE LEARNING AND APPLIED LINGUISTICS*, 2(1), 37-40.
3. Kasimova, F. (2020). СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОГО ПОЛЯ «БОЛЕЗНЬ». *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 1(1), 70-74.
4. Kosimova, F. K. (2020). Trends in the development of medical terminology in uzbek linguistics. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(3), 409-415.
5. Qosimova, F. (2019). The names of the diseases cited in the book "Canon of Medicine (Abu Ali Ibn Sina)" and their specific linguoculturological aspects in Uzbek and English. *Scientific journal of the Fergana State University*, 2(3), 126-129.
6. Kosimova, F. K., & Raxmatullayeva, D. A. (2023). THE SYMBOLIC MEANING OF NUMBERS IN CULTURE. *Journal of new century innovations*, 28(2), 128-132.
7. Erkinovna, U. K. (2023, April). PHONOLOGICAL CONTRADICTIONS. In *E Conference Zone* (pp. 59-62).
8. Erkinovna, U. K. (2023, April). DICTIONARIES OF PHONETIC TERMS IN ENGLISH DESCRIPOTIONS. In *E Conference Zone* (pp. 63-67).
9. Madvalievna, I. S., & Khursanali, K. F. (2021). What Are Indeed of Medical Words with the Seme of 'Person' in Uzbek and English?. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(5), 145-152.
10. Kasimova, F. (2020). ТИББИЙ ТЕРМИНЛАРНИНГ ИНГЛИЗ ТИЛШУНОСЛИГИДАГИ ИЛМИЙ АСАРЛАРДА АКС ЭТИШИ. *Мир исследований*, 1(1), 74-78.
11. Қосимова, Ф. Х. ЎЗБЕК-ИНГЛИЗ ТИББИЙ ТЕРМИНЛАРИ ЛИНГВОМАДАНИЙ БИРЛИК СИФАТИДА («ҲОМИЛАДОРЛИК» СЕМАЛИ

- БИРЛИКЛАР МИСОЛИДА). *УЧЕНЬИЙ XXI ВЕКА Учредители: Общество с ограниченной ответственностью Коллоквиум*, (2), 25-27.
12. КН, К. F. An Amazing Paradigmatic View Of Uzbek And English Medical Names For Diseases. *JournalNX*, 6(09), 24-28.
13. Ganiyeva, G. (2021). SOME TECHNIQUES USED TO COLLECT TOPONYMS. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2021(2), 160-172.
14. Ganieva, G. (2020). ИНГЛИЗ ТИЛИДАГИ ТОПОНИМЛАРНИ ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ЎҚИТИШ БЎЙИЧА УСЛУБИЙ ТАВСИЯЛАР. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 1(2), 68-72.
15. Ganieva, G. (2020). DIFFERENT VIEWS ON THE IMPORTANCE OF TOPONYMS. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 1(2), 72-76.
16. Ikromjonovna, M. D. (2021). LINGVO-COGNITIVE AND LINGUCULTUROLOGICAL ASPECTS OF PROVERBS AND MATALS IN DIFFERENT SYSTEM LANGUAGES. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 10(3), 46-53.
17. Mirzayeva, D. (2020). OCCURRENCE OF PRAGMALINGUISTIC FEATURES OF PAREMIAS. In *ФИЛОСОФИЯ ИННОВАЦИЙ И СОЦИОЛОГИЯ БУДУЩЕГО В ПРОСТРАНСТВЕ КУЛЬТУРЫ: НАУЧНЫЙ ДИАЛОГ* (pp. 233-235).
18. Мирзаева, Д. И. (2020). ТУРЛИ ТИЛЛАРДАГИ ПАРЕМИЯЛАРНИ БОШҚА МАДАНИЯТ ВАКИЛЛАРИ ТОМОНИДАН ИДРОК ЭТИЛИШ МУАММОЛАРИ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 3(5).
19. Farhod-qizi, V. D., & Dilshoda, M. (2022). INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI MAQOLLARDA" OVQAT" SEMASINING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI. *Gospodarka i Innowacje.*, 24, 662-664.
20. Vaxobova, D., & Mirzayeva, D. (2023). INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI MAQOLLARDA" OVQAT" SEMASINING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI. *Академические исследования в современной науке*, 2(1), 60-66.
21. Mirzayeva, D., & Sanginova, D. (2022). ZAMONAVIY INGLIZ VA O ‘ZBEK TILLARIDA FRAZELOGIK BIRLIKLARINING KONTEKSTUAL MA’NOSI VA TARJIMA MASALALARINING XUSUSIYATLARI. *Science and innovation*, 1(B6), 820-824.
22. Abdullayeva, N. A., & Mirzayeva, D. I. (2022). ABDULLA QAHHOR NIKOYALARIDA MAQOL VA MATALLARNING QO‘LLANISHI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(11), 64-69.